

УДК 341.223

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.5.10>**Ольга СОКОЛЕНКО**

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, просп. Гагаріна, 72, Дніпро, Україна, 49010

ORCID: 0000-0002-1455-5192

Olha SOKOLENKO

Doctor of Juridical Sciences, Professor, Professor at the Department of Administrative and Criminal Law, Oles Honchar Dnipro National University, 72, Naharina Ave, Dnipro, Ukraine, 49010

ORCID: 0000-0002-1455-5192

ЮРИДИЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ: ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

LEGAL ASPECTS OF ENSURING LEGAL STABILITY IN THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES: CHALLENGES AND WAYS TO OVERCOME

У статті аналізуються юридичні аспекти забезпечення правової стабільності на тимчасово окупованих територіях. Зазначається, що ця проблема стає особливо актуальною в умовах сучасних конфліктів та геополітичної напруги. Стаття розглядає виклики, які виникають у забезпеченні прав людини та забезпеченні правової стабільності в контексті тимчасової окупації територій, зокрема порушення прав і свобод, відсутність контролю з боку офіційних установ та недостатність механізмів компенсації шкоди. Досліджуються можливі шляхи подолання цих викликів, зокрема через розвиток міжнародного співробітництва, залучення міжнародних організацій та застосування дипломатичних зусиль. Зазначено, що стабільність на окупованих територіях має важливе значення для забезпечення миру та безпеки у регіоні, а вирішення цієї проблеми вимагає комплексного та системного підходу з урахуванням міжнародних норм та стандартів прав людини. Також в статті розглядаються досягнення сучасної юридичної науки та практики у сфері вирішення проблем тимчасової окупації територій, зокрема, шляхи розроблення та впровадження ефективних механізмів забезпечення правової стабільності. Надається огляд робіт провідних науковців та практиків у цій сфері, зокрема їх внесок у розвиток міжнародного права та використання судового шляху для захисту прав людини. Загальний підхід до вирішення проблеми правової стабільності на окупованих територіях є актуальним та значимим для подальшого зміцнення міжнародного правопорядку та забезпечення захисту прав людини у зоні конфлікту. У статті також розглядаються основні принципи міжнародного гуманітарного права, що стосуються військової окупації, а також права людини на тимчасово окупованих територіях. Проаналізовано сучасний стан законодавства та практики в цій області, а також виявлено недоліки та прогалини, що потребують уваги та подальших досліджень. Зокрема, розглядаються виклики, пов'язані з неефективним розслідуванням кримінальних правопорушень, порушенням прав людини та неотриманням міжнародних норм у зоні конфлікту. Висвітлено необхідність розробки та впровадження нових механізмів захисту прав людини та забезпечення правової стабільності на окупованих територіях. Аналізуються можливі шляхи подолання цих викликів шляхом залучення міжнародної спільноти, підтримки міжнародних організацій та розвитку співпраці з правозахисними організаціями.

Ключові слова: тимчасово окупована територія, військова окупація, деокупація, правовий режим, збройний конфлікт, воєнний стан.

The article analyzes the legal aspects of ensuring legal stability in the temporarily occupied territories. It is noted that this problem is becoming particularly relevant in the context of modern conflicts and geopolitical tensions. The article examines the challenges that arise in ensuring human rights and ensuring legal stability in the context of the temporary occupation of the territories, including violations of rights and freedoms, lack of control by official institutions, and insufficient mechanisms of compensation for damage. Possible ways to overcome these challenges are explored, in particular through the development of international cooperation, involvement of international organizations and the use of diplomatic efforts. It is noted that stability in the occupied territories is important for ensuring peace and security in the region, and solving this problem requires a comprehensive and systematic approach, taking into account international human rights norms and standards. The article also discusses the achievements of modern legal science and practice in the field of solving the problems of temporary occupation of territories, in particular, the ways to develop and implement effective mechanisms for ensuring legal stability. The author provides an overview of the works of leading scholars and practitioners in this area, including their contribution to the development of international law and the use of the judicial route to protect human rights. The general approach to solving the problem of legal stability in the occupied territories is relevant and important for

further strengthening the international legal order and ensuring the protection of human rights in the conflict zone. The article also examines the basic principles of international humanitarian law relating to military occupation and human rights in the temporarily occupied territories. The author analyzes the current state of legislation and practice in this area, and identifies shortcomings and gaps that require attention and further research. In particular, the author examines the challenges associated with ineffective investigation of criminal offenses, human rights violations and non-compliance with international norms in the conflict zone. The author highlights the need to develop and implement new mechanisms for protecting human rights and ensuring legal stability in the occupied territories. The author analyzes possible ways to overcome these challenges by engaging the international community, supporting international organizations and developing cooperation with human rights organizations.

Key words: temporarily occupied territory, military occupation, de-occupation, legal regime, armed conflict, martial law.

Постановка проблеми. На тимчасово окупованих територіях існують серйозні виклики щодо забезпечення правової стабільності, які виникають через порушення міжнародного права і недотримання стандартів прав людини. Окремі аспекти цієї проблематики, такі як неефективне розслідування кримінальних правопорушень, порушення права на життя та гідність людини, непропорційне використання сили та інші, вимагають уваги та пошуку шляхів подолання для забезпечення стабільності та захисту правових норм на окупованих територіях. Для подолання цих викликів потрібно систематично досліджувати та розробляти ефективні стратегії, спрямовані на забезпечення правової стабільності на тимчасово окупованих територіях.

Відсутність ефективних механізмів контролю та нагляду з боку офіційних установ на тимчасово окупованих територіях; порушення прав і свобод людини, зокрема у сферах доступу до судової системи, забезпечення медичної допомоги та освіти, утримання правопорядку; відсутність механізмів компенсації та відшкодування шкоди, заподіяної у зв'язку з порушенням правової стабільності на тимчасово окупованих територіях; перспективи і можливості міжнародного співробітництва та дипломатичних зусиль для вирішення проблеми правової стабільності на тимчасово окупованих територіях; роль і відповідальність міжнародних організацій та спільноти у вирішенні конфліктів та забезпеченні прав людини на тимчасово окупованих територіях – ці аспекти є ключовими для вирішення юридичного забезпечення правової стабільності на тимчасово окупованих територіях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика інституту військової окупації була розглянута у працях Я. Броунлі, Л. Опенгейма, Ф. Мартенса, Ф. Кальсховена, Ж. Хенкертса та інших юристів-міжнародників у контексті міжнародно-правової оцінки. Серед вітчизняних вчених, які активно досліджують цю проблематику, на сьогодні виділяються М.В. Грушко, О.О. Іляшко, І.М. Макаров, П.В. Рекотов та інші науковці. Слід виокремити наукові здобутки таких

учених, як А. Войціховський, О. Буткевич, В. Горбулін, Р. Єделєв, О. Дахно, В. Демиденко, О. Задорожній, А. Кориневич, О. Кресін, А. Мацко, А. Надутий, Л. Наливайко, М. Рубашенко, К. Савчук, О. Скрипнюк, Л. Тимченко, В. Топчій, О. Циганов, Ю. Шемшученко, Є. Щербань та ін., які досліджували проблематику території та державних кордонів, суверенітету держави, територіального устрою, конституційного ладу, забезпечення прав людини на тимчасово окупованих територіях України, внутрішньо переміщених осіб, а також розглядали питання правового режиму воєнного стану, відповідальності за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, за воєнні злочини, припинення гібридної війни Росії проти України, деокупації та реінтеграції.

Мета наукової статті полягає в аналізі юридичних аспектів, пов'язаних з забезпеченням правової стабільності на тимчасово окупованих територіях. Стаття спрямована на виявлення викликів, що виникають у контексті забезпечення правової стабільності в умовах окупації, а також розгляд шляхів подолання цих викликів. Розглядаються юридичні аспекти, які стосуються захисту прав та інтересів людей на окупованих територіях, а також механізми правового регулювання, спрямовані на забезпечення стабільності та захисту правових норм в цих умовах.

Виклад основного матеріалу. Академічний словник української мови визначає концепцію окупації як «тимчасове захоплення частини або цілої території однієї держави збройними силами іншої держави». Один з відомих словників іншомовних слів пояснює термін «окупація» таким чином: «Окупація – це: 1. Тимчасове зайняття збройними силами однієї держави частини або всієї території іншої держави, переважно внаслідок воєнних дій; займання, поневолення. 2. У Давньому Римі – захоплення речей, що не мають власника, включаючи земельні ділянки» [6, с. 193].

Сучасне міжнародне право, визнаючи військову окупацію як незаконну та засуджуючи держави, що здійснюють таку практику, включає у свою систему комплекс норм, що

регулюють відносини між державами щодо окупованих територій, створюючи міжнародно-правовий інститут військової окупації. Цей комплекс включає в себе такі аспекти, як: режим на окупованих територіях; права та обов'язки уряду та військових адміністрацій держави-окупанта; правовий статус цивільного населення на окупованих територіях; застосування кримінально-правових норм на окупованих територіях; право власності на окупованих територіях та інші.

На міжнародно-правовому рівні режим окупації в наш час визначається через 4-ту Гаазьку конвенцію про закони і звичаї війни на суходолі (1907), Женевську конвенцію про захист цивільного населення під час війни (1949), Гаазьку конвенцію про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту (1954) та інші.

Проводячи аналіз основних етапів еволюції інституту військової окупації, слід зазначити, що поняття військової окупації походить від вже існуючих у рамках римського права понять *ossuratio* (зайняття, оволодіння) та *ossurage* (захоплення, зайняття). Згідно з римським правом, окупація мала на увазі зайняття речей, що не мали власника (які вважалися нічийними – *res nullius* або покинутими власником – *res derelictae*) з метою їх привласнення.

За П.В. Рекотовим, протягом усього Середньовіччя і на початку Нового часу військова окупація не була самостійним явищем і правовим інститутом. Лише у середній частині XVIII століття це поняття почало відмежовуватися від поняття військового завоювання і набувати значення, близьке до сучасного розуміння. Наприклад, у праці швейцарського юриста, одного з піонерів міжнародного права Емера де Ваттеля «Право народів, або принципи природного права, що застосовуються до поведінки і справ націй і суверенів», написаної у 1758 році, було висловлено ідею, що військовий окупант може набути право суверенітету над територією лише після того, як первинний і законний суверен буде вигнаний з країни шляхом повного завоювання або відмовиться від свого верховенства за договором. Таким чином, було сформульовано принцип, згідно з яким фактична окупація не надає окупанту права вважати окуповану територію своєю [7, с. 278].

У подальшому цю концепцію військової окупації розширив і доповнив німецький правник-міжнародник Л. Ф. Л. Оппенгейм, якому, зокрема, належить обґрунтування ідеї, що військова окупація передбачає не тільки безпосереднє вторгнення, а також принаймні

тимчасове утримання завойованої території за собою. Отже, якщо окупант перешкоджає виконанню функцій законного уряду і фактично встановлює військову владу над завойованою територією, він має управляти окупованою територією з огляду не тільки на свої військові інтереси, а також, наскільки це можливо, на інтереси місцевого населення. Таким чином, на окупанта покладаються певні обов'язки.

У період світової історії, коли відносини між державами ще не були регульовані нормами міжнародного права в сучасному розумінні, а війна була звичним методом вирішення внутрішньо- і зовнішньополітичних проблем, практика військової окупації цілком вписувалася в тогочасне «право війни». Військова окупація і анексія були результатом процесів, що полягали у привласненні: територій, що вважалися «нічийними»; територій, що рівнялися з такими; територій, які мали свого суверена, але ставали об'єктом військової агресії іншої держави. Відповідно до відомої тоді міжнародної етики та уявлень про «право війни», захоплена територія, разом з населенням, що на ній проживало, ставала військовим трофеєм, тобто власністю держави-завойовника. Слід зазначити, що не існувало принципів щодо регулювання правового становища населення окупованих територій. Політика щодо « нової » населення могла бути різною, але зазвичай базувалася на уявленнях про нього як про ресурс [9, с. 223]. Відповідно, на практиці населення окупованих територій могло зазнавати: фізичного знищення; грабежів; примусового вигнання або переселення з місць проживання; приведення до присяги новому суверену; обкладання контрибуційними податками; мобілізації до війська і т. д. На окупованій території, зазвичай, встановлювалася влада держави-завойовника; змінювалося попереднє законодавство і вводилося нове; вводилася ідеологія, атрибути та символи держави-завойовника.

Нормативне регулювання інституту військової окупації було встановлене на початку та середині XX століття в процесі формулювання ключових документів, що визначають правила ведення війни (відомі як «право Гааги») та норми гуманного ставлення до жертв війни (відомі як «право Женев»). Зокрема, 4-та Гаазька конвенція про закони і звичаї війни на суходолі (1907 рік), Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (1949 рік), Гаазька конвенція про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту (1954 рік) встановлюють права і обов'язки воюючих сторін

під час військової окупації, передбачаючи політичну, матеріальну, та моральну відповідальність держави-окупанта та кримінальну відповідальність осіб, винних у порушеннях [2, с. 235].

Основні принципи, що регламентують правовий режим військової окупації на міжнародно-правовому рівні, включають наступне: 1) військова окупація не дає правової підстави для зміни території держави; жодні територіальні зміни, які виникають внаслідок анексії або військової окупації, не можуть бути юридично визнані; 2) режим військової окупації виникає внаслідок воєнних дій, що призводять до захоплення збройними силами однієї держави частини або всієї території іншої держави; 3) військова окупація може бути визнана лише при умові присутності на захопленій території контингентів окупаційних військ; 4) військова окупація має тимчасовий характер; 5) держава-окупант несе відповідальність за порушення норм, що регулюють режим окупації.

Управління Верховного комісара ООН з прав людини повідомило, що за 4 місяці з початку бойових дій в Україні та на територіях, частково контрольованих республіками Донбасу, зафіксовано 3153 випадки смертей та 3316 випадків поранень серед цивільного населення. Серед загиблих осіб 226 – діти, а серед поранених – 319 дітей. Загальна кількість постраждалих на території Донецької та Луганської областей становить 3241 особу (1638 загиблих, 1603 поранених), з них 484 особи (99 загиблих, 385 поранених) перебувають на території, під контролем самопроголошених республік ДНР і ЛНР [1]. Управління з прав людини підкреслило, що реальні втрати серед мирного населення, ймовірно, значно більші, зокрема у містах, де тривають активні військові дії.

Варто відзначити, що законодавство України, зокрема Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (ст. 1), тепер чітко визначає тимчасово окуповану територію України як невід'ємну частину її території, на яку поширюється дія Конституції та законів.

Військова окупація є тимчасовим зайняттям збройними силами однієї держави території або її частини, що призводить до встановлення влади військової адміністрації на окупованій території. Під час окупації цивільне населення та інші зацікавлені особи стають особливо беззахисними, тому міжнародне гуманітарне право прагне забезпечити їхню захищеність через застосування спеці-

альних заходів, які обмежують повноваження окупаційної влади у певних аспектах.

Окупація часто супроводжується інтенсивною пропагандою, підбурюванням до зрадницьких дій та насильством проти співвітчизників, широкими репресіями проти мирного населення та зростанням злочинності.

Отже, окупація є формою іноземного владарювання над територією суверенної держави, що призводить до складних умов для місцевого населення. Однак норми міжнародного гуманітарного права спрямовані на пом'якшення цих умов, обмежуючи безмежну владу держави-окупанта та забезпечуючи права осіб, які зазнали окупації.

Впровадження воєнного стану в Україні викликає значні труднощі у гарантуванні прав громадян державою в умовах об'єктивної необхідності їх часткового обмеження. Це обмеження передбачає законодавче звуження обсягу та змісту прав і свобод людини, а також чинники, які ускладнюють чи перешкоджають їх реалізації. У Конституції України встановлено стандарти правової держави в таких ситуаціях. Це означає, що: по-перше, обмеження прав людини та громадянина тимчасове та мінімально необхідне за характером; по-друге, зберігається певний перелік невичерпних прав, які не можуть бути порушені у жодному випадку; по-третє, остаточне рішення про введення воєнного стану приймається вищим загальнодержавним представницьким органом – парламентом.

Нормативно-правове регулювання життя-забезпечення та інших суспільних відносин на тимчасово окупованій українській території повинно відповідати міжнародно-правовим стандартам прав людини та гарантіям їх забезпечення. На національному рівні таке правове регулювання встановлено рядом законів та нормативно-правових актів, включаючи Конституцію України, Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», Закон України «Про прикордонний контроль», а також інші [4, с. 530]. Ці норми передбачають особливий правовий режим на окупованих територіях, який включає специфічні умови перетину меж, проведення правочинів, організацію виборів та референдумів, а також забезпечення прав і свобод громадян. Важливо зазначити, що цей режим може бути встановлений, змінений або скасований виключно законодавством України.

Умови війни вносять певні корективи у звичайний порядок. Агресор та окупаційні сили систематично порушують норми міжна-

родного права, включаючи стандарти забезпечення та дотримання прав людини. Це вимагає додаткових заходів та механізмів контролю за дотриманням прав людини на окупованих територіях. Українські правоохоронні органи повинні враховувати міжнародні стандарти прав людини навіть в умовах воєнного стану, забезпечуючи моніторинг їх дотримання та гарантування прав громадян на підконтрольних та деокупованих територіях України.

Реставрація суверенітету та територіальної цілісності держави, деокупація і реінтеграція тимчасово окупованих територій, є стратегічними завданнями перед Україною. Держава має розробити стратегію відновлення нормального режиму на повернутих територіях, особливо у тих випадках, де українська влада втратила контроль протягом понад 9 років. На тимчасово анексованих територіях, таких як Автономна Республіка Крим та місто Севастополь, а також окупованих територіях Херсонської, Запорізької, Донецької та Луганської областей, російською федерацією та її окупаційною адміністрацією систематично порушуються права людини та основні свободи. Це включає право на свободу слова, мирні зібрання, свободу світогляду та віросповідання, а також злочини проти людяності та воєнні злочини. Крім того, на цих територіях здійснюються політично мотивовані кримінальні переслідування, систематичне переслідування осіб, які виступають проти окупації, а також масовий призов місцевого населення на військову службу держави-окупанта. Інші порушення включають незаконні позбавлення волі, обшуки, катування та порушення права на справедливий суд.

Хоча термін «деокупація» не має чіткого юридичного визначення в законодавстві України, в сутності він означає виконання будь-яких військово-політичних заходів, спрямованих на відновлення контролю держави або на встановлення контролю міжнародними організаціями над раніше окупованими територіями.

З метою створення умов для деокупації та безпечної реінтеграції тимчасово анексованих територій, таких як Автономна Республіка Крим та місто Севастополь, а також окупованих територій Херсонської, Запорізької, Донецької та Луганської областей, Україна розробляє стратегію на основі Декларації про державний суверенітет та Конституції України. Ця стратегія враховує міжнародні зобов'язання України, включаючи стандарти Організації Об'єднаних Націй та інших міжнародних організацій, і передбачає нейтралізацію загроз національній та міжнародній

безпеці, гарантування прав людини та основних свобод [3].

Згідно з міжнародним досвідом, співпраця національних установ перехідного правосуддя з відповідними регіональними та світовими організаціями може бути ефективною під час постконфліктного відновлення. Утворення міжнародних перехідних адміністрацій можливе на час постконфліктного періоду за умови укладення відповідних міжнародних договорів, які отримують обов'язковість українським законодавством.

Для введення миротворчого контингенту в зону конфлікту та координації вирішення гуманітарних проблем, забезпечення безпеки та нормалізації життєдіяльності населення, а також для забезпечення правопорядку до утворення відповідних органів місцевого самоврядування, може бути введена адміністрація. Подібний підхід вже використовувався у Хорватії під час війни за незалежність, коли була створена Тимчасова адміністрація Організації Об'єднаних Націй для Східної Славонії, Барані та Західного Срема (UNTAES). Ця адміністрація була встановлена Радою Безпеки ООН резолюцією 1037 від 15 січня 1996 року та мала на меті відстежування демілітаризації районів, реформу місцевої поліції, забезпечення мирної реінтеграції території до складу Хорватії та проведення виборів.

Протягом шести місяців після завершення конфліктного періоду реалізуються наступні заходи [8]:

- 1) утворення перехідних державних, міжнародних перехідних або військово-цивільних адміністрацій;
- 2) вирішення гуманітарних проблем;
- 3) охорона та оборона окремих об'єктів Національною гвардією України;
- 4) визначення об'єктів, які потребують відновлення, та оцінка завданої шкоди;
- 5) відновлення обігу національної валюти;
- 6) демілітаризація;
- 7) забезпечення правопорядку та правосуддя;
- 8) розгляд питання звільнення осіб з місць несвободи.

Протягом не менше ніж двох років після закінчення конфліктного періоду проводяться заходи національного діалогу. Після закінчення конфліктного періоду на деокупованих територіях відновлюється функціонування української мови як державної [5].

Російсько-український конфлікт істотно вплинув на право людини на повагу до її гідності. В умовах цього конфлікту забезпечення цього права стало надзвичайно складним завданням. Це пояснюється, передусім, тим,

що на даний момент Україна не має можливості здійснювати загальний ефективний контроль на тимчасово окупованих територіях. По-друге, дотримання права людини на повагу до її гідності ускладнюється через невиконання Росією та її військами міжнародних норм у сфері захисту цивільного населення під час війни. Незважаючи на це, держава не лише здійснює заходи для врегулювання збройного конфлікту на території України, але й приділяє значну увагу створенню умов для гарантування реалізації права на повагу до гідності будь-якою особою, яке надане їй Конституцією України.

Висновки. Отже, Інститут військової окупації, який на сьогодні розглядається як складова міжнародного гуманітарного права, спрямованого на забезпечення захисту прав людини в умовах збройних конфліктів, пройшов тривалу еволюцію. Спочатку його зміст відображав основні принципи та поняття «права війни», які розглядали окупацію території іншої держави як форму військової здобичі та трофея держави-завойовника. Згодом, з розвитком основних принципів сучасного міжнародного права, уявлення про військову окупацію зазнали змін. Цей перелом відбувався поетапно, починаючи з середини XVIII століття, і отримавши новий поштовх на початку та середині XX століття.

Наразі міжнародно-правовий режим військової окупації регулюється нормами 4-ї Гаазької конвенції про закони і звичаї війни на суходолі (1907 р.), Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни (1949 р.), Гаазької конвенції про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту (1954 р.), інших міжнародно-правових актів, а також рішень міжнародних судових установ.

Основними положеннями, які становлять зміст нормативного регулювання режиму військової окупації з погляду міжнародного права, є такі: 1) військова окупація не призводить до зміни державної території; 2) режим

військової окупації є наслідком воєнних дій, що призводять до захоплення збройними силами однієї держави частини або всієї території іншої держави; 3) військова окупація має тимчасовий характер; 4) держава-окупант несе відповідальність за порушення норм, які регулюють режим окупації.

Проблеми, які потребують уваги, включають неефективне розслідування кримінальних правопорушень, що призвели до смерті людини, а також відсутність механізмів компенсації за такі правопорушення. Додаткові проблеми включають порушення права на життя через збройну агресію Російської Федерації та дії її збройних формувань на тимчасово окупованих територіях, а також непропорційне використання сили та збільшення незаконного обігу зброї.

Для вирішення цих проблем важливо:

1. Удосконалити систему запобігання та протидії кримінальним правопорушенням, які призводять до втрати життя людини.

2. Посилити спроможність органів правопорядку та прокуратури у розслідуванні випадків смерті, зокрема внаслідок збройної агресії та окупації.

3. Запровадити механізми компенсації за неефективне розслідування кримінальних правопорушень.

4. Захистити цивільне населення у зоні збройних конфліктів, відповідно до міжнародного права.

Необхідно забезпечити належні гарантії охорони права на життя, ефективність системи запобігання та протидії кримінальним правопорушенням, розроблення ефективних механізмів юридичного захисту та компенсацій за порушення права на життя, а також ефективно розслідування кримінальних правопорушень та відшкодування шкоди, заподіяної через неефективне розслідування. Також важливо імплементувати положення Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни для захисту цивільного населення у збройних конфліктах.

Література:

1. Від початку повномасштабної війни загинули або поранені більше 3527 мирних українців. 29 березня 2022. URL: www.bbc.com.
2. Грушко М.В. Окремі аспекти захисту цивільного населення в період окупації: Автономна республіка Крим і м. Севастополь. Право і суспільство. 2020. № 5. С. 230-238.
3. Звільнення територій несе нові виклики: кого і як карати за роботу на окупанта?. Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/zviltennia-terytori>
4. Іляшко О.О. Правова політика держави щодо тимчасово окупованих територій. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 2. С. 526-532.
5. Майбутнє (що після деокупації?). Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. URL: <https://minre.gov.ua/section/maybutnye-shcho-pislya-deokupaciyi>

6. Макаров І.М. Поняття і зміст режиму окупації у міжнародному праві. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2012. № 3. С. 193-197.

7. Петровська І. І. Загальна характеристика законодавства про воєнний стан в Україні. Multidisciplinary academic notes. Science research and practices. Proceedings of the XV International Scientific and Practical Conference. Madrid, Spain. 2022. Pp. 278-281.

8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя»: УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ від 11.03.2021 р. № 117/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1172021-37533>

9. Трофименко А. В. Тимчасово окупована територія: визначення поняття законодавстві України. Правова доктрина: міжнародний досвід та практична реалізація в Україні. Маріуполь : МДУ, 2019. С. 222–224.

References:

1. «From the beginning of the full-scale war, more than 3527 peaceful Ukrainians have died or been injured.» (2022, March 29). Retrieved from www.bbc.com

2. Grushko, M. V. (2020). Okremi aspekty zakhystu tsyvilnoho naseleння v period okupatsii: Avtonomna Respublika Krym i m. Sevastopol [Certain aspects of civil population protection during occupation: Autonomous Republic of Crimea and Sevastopol]. *Pravo i Suspilstvo*, (5), 230-238. [in Ukrainian].

3. «Liberation of territories brings new challenges: who and how to punish for working with the occupant?» (n.d.). Ukrainian Helsinki Human Rights Union. Retrieved from <https://helsinki.org.ua/articles/zvilnennia-terytori>

4. Iliashko, O. O. (2020). Pravova polityka derzhavy shchodo tymchasovo okupovanykh terytorii [State legal policy regarding temporarily occupied territories]. *Yurydychni Naukovi Elektronnyi Zhurnal*, (2), 526-532. [in Ukrainian].

5. The future (what after de-occupation?).» (n.d.). Ministry of Reintegration of the Temporarily Occupied Territories of Ukraine. Retrieved from <https://minre.gov.ua/section/maybutnye-shcho-pislya-deokupaciyi>

6. Makarov, I. M. (2012). Poniattia i zmist rezhymu okupatsii u mizhnarodnomu pravi [The concept and content of the occupation regime in international law]. *Naukovi Visnyk Mizhnarodnoho Humanitarnoho Universytetu*, (3), 193-197. [in Ukrainian].

7. Petrovska, I. I. (2022). Zahalna kharakterystyka zakonodavstva pro viennyi stan v Ukraini [General characteristics of the legislation on martial law in Ukraine]. In Proceedings of the XV International Scientific and Practical Conference (pp. 278-281). Madrid, Spain: Multidisciplinary Academic Notes. Science Research and Practices. [in Ukrainian].

8. «On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of March 11, 2021 'On the Strategy of de-occupation and reintegration of the temporarily occupied territory of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol': DECREE OF THE PRESIDENT OF UKRAINE of 11.03.2021 № 117/2021.» Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/1172021-37533>

9. Trofimenko, A. V. (2019). Tymchasovo okupovana terytoria: vyznachennia poniattia zakonodavstvi Ukrain [Temporarily occupied territory: definition of the concept in Ukrainian legislation]. In *Pravova doktryna: mizhnarodnyi dosvid ta praktychna realizatsiia v Ukraini* (pp. 222–224). Mariupol, Ukraine: MDU. [in Ukrainian].